

مرور زمان

(بررسی فقهی - حقوقی)

احمد ديلمي

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
پژوهشکده فقه و حقوق

فهرست مطالب

۱۵.....	سخنی با خواننده
۱۹.....	پیش‌گفتار
۲۳.....	فصل اول: کلیات
۲۳.....	الف) طرح مسئله و جایگاه آن
۲۴.....	ب) آبשخور تاریخی و تحقیقی مرور زمان
۳۶.....	ج) تعریف مرور زمان و انواع آن
۴۱.....	فصل دوم: مرور زمان در حقوق عرفی
۴۱.....	مجاری مرور زمان
۴۲.....	مرور زمان مدنی
۴۲.....	الف) تعریف و انواع مرور زمان مدنی
۴۳.....	۱. مرور زمان مملک (ثبت)
۴۴.....	۲. مرور زمان مسقط (منفی)
۴۶.....	۳. مرور زمان استماع دعوا
۴۷.....	۴. مرور زمان مبتنی بر نظم عمومی

۴۸	۵. مرور زمان مبتنی بر اماره پرداخت دین
۴۹	ب) مبانی مرور زمان مدنی
۴۹	۱. تثیت روابط حقوقی
۵۱	۲. فرض پرداخت یا اسقاط دین
۵۱	۳. فراهم کردن امکان کشف واقع در دعاوی
۵۲	۴. مرور زمان، اماره اعراض ذی حق
۵۴	ج) شرایط حصول مرور زمان مدنی
۵۴	۱. تصرف مالکانه
۵۶	اول: مالکانه بودن
۶۱	دوم: مسالمت آمیز بودن
۶۱	سوم: استمرار داشتن
۶۲	چهارم: علنی بودن
۶۳	۲. سکوت مدعی حق
۶۴	۳. گذشت مدت مقرر شده قانونی
۶۵	الف) مرور زمان عادی
۶۶	ب) مرور زمان اختصاصی (استثنایی)
۶۷	- مرور زمان بیست ساله
۶۸	- مرور زمان پنج ساله
۶۹	- مرور زمان سه ساله
۷۲	- مرور زمان یک ساله
۷۲	- مرور زمان شش ماهه
۷۳	ج) تغییر مدت قانونی مرور زمان
۷۳	د) ابتدایی مدت مرور زمان
۸۱	ذ) امکان ضمیمه کردن تصرف ایادي سابق

۹۰۰ مطالب فهرست

۸۳.....	د) تعلیق مرور زمان مدنی	۱۰۷
۸۳.....	۱. تعریف تعلیق مرور زمان	۱۰۷
۸۴.....	۲. جهات تعلیق مرور زمان	۱۰۷
۸۷.....	- عدم اهلیت و حجر	۱۰۷
۸۹.....	- زوجیت و قرابت	۱۰۷
۹۰.....	الف) عدم جریان مرور زمان بین زوج و زوجه	۱۰۷
۹۱.....	ب) عدم جریان مرور زمان بین اقارب خط مستقیم	۱۰۷
۹۱.....	ج) عدم شمول مرور زمان نسبت به دعوای ارث بین اخوه	۱۰۷
۹۲.....	- قوه قاهره (فورس ماژور)	۱۰۷
۹۲.....	- شرایط و کیفیات دیون	۱۰۷
۹۳.....	- تحریر ترکه	۱۱۱
۹۴.....	ه) انقطاع مرور زمان مدنی	۱۱۱
۹۴.....	۱. تعریف انقطاع مرور زمان	۱۱۱
۹۴.....	۲. تفاوت انقطاع و تعلیق مرور زمان	۱۱۱
۹۵.....	۳. عدم امکان تکرار انقطاع مرور زمان	۱۱۱
۹۵.....	۴. انواع انقطاع مرور زمان	۱۱۱
۹۶.....	الف) انقطاع حقیقی	۱۱۱
۹۷.....	ب) انقطاع قانونی	۱۱۱
۹۸.....	موارد انقطاع قانونی	۱۱۱
۹۸.....	- مطالبه حق با اقامه دعوا	۱۱۱
۹۹.....	- مطالبه حق به وسیله اظهاریه قانونی	۱۱۱
۹۹.....	- اقرار به دین	۱۱۱
۱۰۰.....	- اقرار به مالکیت	۱۱۱
۱۰۰.....	- خروج عین از تصرف متصرف فعلی	۱۱۱

۵. حصول مرور زمان پس از انقطاع	۱۰۱
و) آثار مرور زمان مدنی	۱۰۲
۱. حق استفاده از مرور زمان	۱۰۲
۲. شخصی که می‌تواند به مرور زمان استناد کند	۱۰۳
۳. اثر قهقرایی مرور زمان	۱۰۴
۴. اسقاط مرور زمان	۱۰۵
مرور زمان تجاری	۱۰۶
الف) مرور زمان تجاری عام	۱۰۸
۱. مهلت ارائه برات جهت رؤیت یا قبولی	۱۰۹
۲. مهلت اعتراض به عدم تأديه برات	۱۰۹
۳. مهلت اقامه دعوا	۱۱۰
۴. مهلت مطالبه وجه چک	۱۱۱
۵. مهلت اقامه دعوای کیفری علیه صادر کننده چک	۱۱۲
۶. مهلت دعاوی اشخاص ثالث علیه شرکای شرکت یا وراث آنها	۱۱۲
۷. مهلت اقامه دعوا علیه شرکا و مستولان شرکت با مسئولیت محدود	۱۱۳
۸. مهلت دعوای خسارت علیه متصدی حمل و نقل	۱۱۴
۹. مهلت اقامه دعوای فسخ معاملات قبل از توقف تاجر که به منظور فرار از دین یا اضرار به طبکاران انجام شده	۱۱۴
۱۰. مهلت اعتراض به عملیات، تشخیصات و تصمیمات درباره تصفیه امور ورشکستگی	۱۱۵
۱۱. مهلت‌های اعتراض به جریان داوری	۱۱۶
۱۲. مهلت‌های مقرر در کنوانسیون حمل و نقل بین‌الملل کالا؛ ط نه	

۱۱۵ فهرست مطالب

۱۱۷	جاده
۱۱۹	ب) مرور زمان تجاری خاص
۱۲۰	۱. مبانی مرور زمان تجاری
۱۲۰	۲. مهلت مرور زمان تجاری
۱۲۲	۳. آغاز مرور زمان تجاری
۱۲۶	۴. انقطاع مرور زمان تجاری
۱۲۷	۵. اثر مرور زمان تجاری
۱۳۰	مرور زمان کیفری
۱۳۰	الف) تعریف مرور زمان کیفری
۱۳۱	ب) انواع مرور زمان کیفری
۱۳۱	۱. مرور زمان تعقیب جرم
۱۳۲	۲. مرور زمان صدور حکم
۱۳۲	۳. مرور زمان اجرای حکم
۱۳۳	ج. تفاوت مرور زمان کیفری و حقوقی
۱۳۴	د) مبانی مرور زمان کیفری
۱۳۴	۱. تحول شخصیت انسان
۱۳۵	۲. از بین رفتن دلایل جرم
۱۳۵	۳. ترس از مجازات
۱۳۵	۴. چشم پوشی دادسرا
۱۳۶	۵. اصلاح مجرم
۱۳۶	۶. سقوط حق در نتیجه کوتاهی دستگاه قضایی
۱۳۷	۷. فراموش شدن جرم
۱۳۷	۸. ایجاد حق مکتب برای مجرم
۱۳۸	۹. رعایت مصالح عمومی و اجتماعی

۱۳۸.....	ه) مدت مرور زمان کیفری
۱۴۰.....	و) آغاز مرور زمان کیفری
۱۴۱.....	ز) انقطاع مرور زمان کیفری
۱۴۴.....	م) تعلیق مرور زمان کیفری
۱۴۶.....	چکیده مطالب

۱۵۱.....	فصل سوم: مرور زمان در فقه و حقوق اسلامی
۱۵۲.....	مرور زمان در حقوق موضوعه جمهوری اسلامی ایران
۱۵۲.....	الف) دیدگاه شورای نگهبان در خصوص مرور زمان
۱۶۰.....	ب) مرور زمان در قوانین جمهوری اسلامی ایران
۱۶۲.....	صاديق مرور زمان عام (مواعده و مهلت‌ها) در حوزه حقوق خصوصی
۱۶۲.....	الف) آيین دادرسي مدنی
۱۷۷.....	ب) قانون مدنی
۱۷۸.....	ج) قانون امور حسابی
۱۸۰.....	صاديق مرور زمان عام در حوزه حقوق کیفری
۱۸۰.....	الف) آيین دادرسي کیفری
۱۸۴.....	ب) قانون مرتکبين قاچاق
۱۸۴.....	صاديق مرور زمان عام در حوزه حقوق عمومی
۱۸۵.....	الف) حقوق اساسی
۱۸۷.....	ب) حقوق اداری
۱۸۹.....	ج) قانون بيمه بيکاري و قانون کار
۱۹۰.....	جمع‌بندی
۱۹۳.....	بررسی مبانی مرور زمان در فقه اسلامی
۱۹۴.....	الف) بررسی فقهی مبانی مرور زمان مدنی

فهرست مطالب ۱۳۰۵

۱۹۴	۱. مرور زمان و دلایل خاص فقهی
۱۹۴	اول: گزارش دلایل خاص
۱۹۵	- منابع اهل سنت
۱۹۷	- منابع امامیه
۲۰۰	دوم: دیدگاه سایر فقهای شیعی
۲۰۹	سوم: تحلیل دیدگاه‌ها و نظریه مختار
۲۲۲	۲. مرور زمان و اصول و قواعد فقهی
۲۲۲	اول: قاعده اعراض
۲۲۳	تعریف قاعده
۲۲۳	مستند قاعده
۲۲۷	قلمرو قاعده
۲۳۱	دوم: قاعده اسقاط و ابرا
۲۳۳	سوم: قاعده حیازت
۲۳۷	چهارم: حکم حکومتی
۲۴۷	پنجم: ظاهر حال
۲۴۹	ششم: استحسان
۲۵۰	هفتم: قاعده عقلی ضرورت حفظ نظام اجتماعی
۲۵۲	۱. ضرورت حفظ نظام اجتماعی (کبرای استدلال)
۲۶۰	۲. تعیین مهلت مطالبه حق، حافظ نظام اجتماعی (صغرای استدلال)
۲۶۶	ب) بررسی فقهی مبانی مرور زمان تجاری
۲۶۷	اصول ویژه حقوق تجارت
۲۷۵	ج) بررسی فقهی مبانی مرور زمان کیفری
۲۷۸	انواع مجازات‌ها

الف) مجازات‌های بازدارنده ۲۸۰	الف) مجازات‌های بازدارنده ۲۸۰
ب) تعزیرات ۲۸۱	ب) تعزیرات ۲۸۱
ج) قصاص و دیات ۲۸۲	ج) قصاص و دیات ۲۸۲
د) حدود ۲۸۳	د) حدود ۲۸۳
نمونه‌هایی از مواعده و مهلت‌های کیفری در فقه ۲۸۵	نمونه‌هایی از مواعده و مهلت‌های کیفری در فقه ۲۸۵
جمع بندی و نتیجه گیری ۲۸۹	جمع بندی و نتیجه گیری ۲۸۹
فهرست منابع	
الف) منابع فارسی ۲۹۵	الف) منابع فارسی ۲۹۵
ب) منابع عربی ۲۹۸	ب) منابع عربی ۲۹۸
ج) منابع لاتین ۳۰۸	ج) منابع لاتین ۳۰۸
نمایه	
روایات ۳۰۹	روایات ۳۰۹
معصومان علیهم السلام ۳۱۱	معصومان علیهم السلام ۳۱۱
اعلام (اشخاص، مکان‌ها و کتاب‌ها) ۳۱۲	اعلام (اشخاص، مکان‌ها و کتاب‌ها) ۳۱۲
مواد قانونی ۳۱۶	مواد قانونی ۳۱۶

سخنی با خواننده

پرداختن به موضوعات مستحدث در چارچوب مطالعاتی جهتمند و بهرهمند از دیدگاههای تخصصی و دقیق، عرصه پردازی و ضرورتی چند لایه در حوزه‌های علمیه است که جز با ممارست و پشتکار اندیشمندان آشنا و متخصص در فقه، لباس انجام بر تن نمی‌پوشد.

مرور زمان یکی از این موضوعها است. سه نکته زیر نشان می‌دهد که فقیهان ناگزیرند دیدگاه فقه را درباره «مرور زمان» بیان کنند:

الف) روابط اجتماعی همپای با گذشت زمان - که خصلت اجتناب‌ناپذیر و کترل ناشدنی جهان است - دچار تحول می‌شود؛ تحولی به سمت پردازنگی و پیچیدگی بیشتر. این تحول که در عرصه روابط شکل می‌گیرد ساختاری است و خود به بازتولید روابط جدید می‌انجامد.

ب) اختلال در روابط اجتماعی خاستگاهی برای بروز ناهنجاری یا بدنهنجاری در جامعه است و ثمره‌ای جز نابه سامانی و از هم گسیختگی را در جامعه به بار نمی‌نشاند. عوامل بروز این اختلال متعدد است، ولی دست‌کم یکی از مهم‌ترین و اجتناب‌ناپذیرترین موارد آن، به ناتوانی از تأسیس نهادهای حقوقی لازم و ارائه احکام حقوقی متناسب با روابط

اجتماعی جدید باز می‌گردد. به تعبیر دیگر، اگرچه بسیاری از نهادها و احکام حقوقی فرازمانی‌اند و ثابت می‌مانند، نگهداشت پاره‌ای از نهادهای حقوقی گذشته - بدون هرگونه تغییر یا تصحیحی - و به کارگیری آنها در ارتباط با ساختارهای جدید با مشکل و گاه با بن بست‌های جدی رو به رو می‌گردد؛ به این صورت که نهادهای ثابت مانده از آن جا که ابزاری مناسب و توانمند برای تأمین مقتضیات روابط جدید و حل مسائل و معضلات برخاسته در آنها نیستند، شکافی گاه عمیق و پرناشدنی را با وضعیت‌ها و روابط جدید پیدا می‌کنند.

بدین‌سان روابط جدید اجتماعی، نهادهای جدید طلب می‌کند و ساختارهای دگرگون شده، نهادهای حقوقی تغییر یافته‌ای را اقتضا می‌نماید. به تعبیر دیگر، امروزه چه بخواهیم و چه نخواهیم، روابط اجتماعی جدیدی فضای تنفسی اجتماع را فراگرفته است. این روابط نیز خواه، ناخواه، مناسبات حقوقی سازگار با مقتضیات ویژه خود را می‌طلبند.
 (ج) پیچیده شدن روابط اجتماعی در دوره جدید نتایج متفاوتی را به بار نشانده است که از جمله آنها می‌توان به انباشت دعاوی در محاکم، آن هم در عرصه‌های نوپیدا و گوناگون، اشاره کرد. دانش حقوق با ابداع و کاربرد ابزار حقوقی «مرور زمان» کوشیده است تا شکاف میان گذر پرتحول زمان و انباشت پرتعداد دعاوی را به نوعی پاسخ گوید و با بررسی دادن به وضعیت‌های آشتفتگی آور در عرصه روابط، به سمت ثبت و تحکیم این روابط گام بردارد؛ از این رو اصل مرور زمان در حقوق به وضوح به فلسفه‌ای اشاره می‌کند که تحول روابط اجتماعی در گذر زمان بر آن بنا شده است.

با توجه به آن‌چه گذشت؛ ضرورت پرداختن به مسئله مرور زمان در

فقه که در شرح وظایف، حیطه و اختیار به گونه‌ای چشمگیر با حقوق هم داستان است و هم‌چون آن در معرض پرتو پرقدرت روابط جدید اجتماعی و مناسبات برآمده از آن قرار داد، آشکار می‌گردد. به تعبیر دیگر، فقه اگر بخواهد در گذر پرشتاب روابط جدید و مصاديق برخاسته از آن. از جمله تراکم دعاوی درست و متقن گذر کند، نمی‌تواند راهی بی‌اعتنای به وضعیت‌های روابط اجتماعی برگزیند و از پاسخ‌گویی دقیق به موضوع مهمی هم‌چون مرور زمان سرباز زند.

هرچند برخی پیش‌زمینه‌های مسئله «مرور زمان» را می‌توان در فقه سراغ گرفت، پرداختن مشخص و مستقل به این موضوع و با طرح سه گونه مدنی، کیفری و تجاری آن، تجربه جدید می‌باشد که اخیراً پاره‌ای از عالمان را به خویش مشغول داشته است.

فاضل و نویسنده گرامی جناب حجۃ‌الاسلام والمسلمین آقای احمد دیلمی از جمله این افراد است که در پی درخواست پژوهشکده فقه و حقوق و بنا به دغدغه‌های شخصی، تحقیق پیش روی را در این زمینه تحسین‌برانگیز و سودمند سامان داده و به طرح نکته‌ها، زاویه‌ها و افق‌هایی روشن در این مبحث مهم دست زده است.

پژوهشکده فقه و حقوق حاصل این تحقیق را به حوزه‌های علمی و جوامع دانشگاهی تقدیم می‌دارد و ضمن قدردانی و سپاس‌گزاری از مؤلف این اثر ارزشمند، توفیق مضاعف را در عرصه مطالعات اسلامی برای ایشان از خدای سبحان طلب می‌نماید.

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

پژوهشکده فقه و حقوق